

І. Забезпечення прав особи – пріоритетний напрямок вдосконалення кримінального процесуального законодавства

Микола Шуμιло

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)
schumkiiev@gmail.com

Олександр Андрушко

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінального права та процесу
Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
(м. Хмельницький, Україна)
ovandr74@i.ua

УДК 343.13 (477)

ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПЕРЕД ЛЮДИНОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

АНОТАЦІЯ. У статті висвітлено сучасні теоретичні, нормативно-правові та прагматичні передумови доктринального визнання держави суб'єктом юридичної відповідальності перед людиною у кримінальному процесі.

Обов'язок держави відповідати перед людиною за свою діяльність сформульовано у ст. 3 Конституції України, але ця проблема практично обділена увагою у наукових розвідках: залишається не розробленою теорія держави як юридичної особи публічного права, тому відсутня концепція юридичної відповідальності держави взагалі та у кримінальному процесі зокрема; не опрацьована теоретична модель правового механізму відповідальності винних у вчиненні кримінально-процесуальних правопорушень посадових осіб в порядку регресу перед державою. Все це та інше стримує своєчасне вдосконалення законодавства і, як наслідок, ускладнює

© Микола Шуμιло, Олександр Андрушко, 2018

Микола Шумило, Олександр Андрушко

реалізацію конституційного права особи на відшкодування шкоди, завданої органами і посадовими особами держави.

Метою статті є доктринальне обґрунтування теоретичних положень про державу як юридичну особу публічного права та її юридичну відповідальність перед людиною у кримінальному процесі і їх реалізація у відповідному законодавстві.

На основі критичного аналізу законодавства та літературних джерел автори формулюють основні тези статті про те, що:

державу як юридичну особу публічного права виступає суб'єктом права та юридичної відповідальності перед людиною, що утворює, гарантує та забезпечує дотримання прав людини, а в разі їх порушення – відновлює їх та відшкодовує свою провину;

юридична відповідальність правової держави перед людиною як конституційний принцип не повною мірою конкретизована в кримінальному процесуальному законодавстві;

юридична відповідальність має публічно-правовий характер, а тому ініціатива відшкодування шкоди, завданої органами і посадовими особами держави, повинна виходити, насамперед, від суб'єктів, що її завдали;

відповідальність держави перед своїми громадянами реалізується через систему двосторонніх правових зв'язків за схемою: держава відповідає перед людиною, а перед державою відповідає наділена функціональними повноваженнями посадова особа за неналежне їх виконання.

З урахуванням викладеного зроблено висновки про те, що існує нагальна потреба у розробленні цілісної наукової доктрини про юридичну відповідальність держави перед людиною з урахуванням її особливостей у кримінальному процесі. Це передбачає наукове розроблення теоретичних моделей складів кримінально-процесуальних правопорушень відповідно до їх суспільної небезпеки і наслідків для прав людини, вчинених суб'єктами владних повноважень, для індивідуалізації юридичної відповідальності у кримінальному та адміністративному законодавстві. На основі опрацьованої теоретичної конструкції пропонується прийняти комплексний закон "Про відповідальність держави за шкоду, завдану людині". Формою реалізації юридичної відповідальності держави перед людиною у кримінальному процесі є реабілітація, законодавчі положення якої повинні бути закріплені в КПК України.

Це дасть можливість усунути декларативність і невизначеність окремих положень законодавства та запровадити ефективний механізм захисту прав людини від свавілля державних чиновників.

Ключові слова: держава, юридична відповідальність держави, кримінальний процес, права людини, правовідносини "держава – людина", реабілітація.

Ідея відповідальності держави перед людиною за свою діяльність сформульована у ст. 3 Конституції України¹, її правова природа обумовлена духом і прагненнями правової та соціальної держави, дотримання прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності, що ві-

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.

дображає правові та моральні засади взаємовідносин між державою і людиною. Суть її полягає в тому, що ці суб'єкти права рівною мірою підвладні закону і несуть відповідальність за його невиконання. На жаль, ця нагальна проблема обділена увагою у наукових розвідках. Так, залишається не розробленою теоретична конструкція держави як юридичної особи публічного права, з цієї причини відсутня концепція юридичної відповідальності держави взагалі і у кримінальному процесі зокрема, відсутні теоретичні обґрунтування правового механізму індивідуальної відповідальності винних посадових осіб в порядку регресу перед державою. Задекларована в Конституції відповідальність держави перед людиною за свою діяльність, зокрема у сфері кримінального судочинства, дотепер не набула статусу засади у діяльності державних органів. Це призводить до негативних наслідків у правотворчій та правозастосовній діяльності і принижує авторитет самої людини та держави Україна. Такі обставини ускладнюють реалізацію конституційного права особи на відшкодування шкоди, завданої органами і посадовими особами держави. Тому однією із ключових причин такого становища є безвідповідальність чиновницького апарату, що призвела до численних порушень прав людини у сфері кримінального судочинства і, як наслідок, зростання кількості звернень до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та ухвалення ним рішень на користь заявників. Це стало причиною збільшення загального розміру фінансових відшкодувань за рахунок держави. Так, за кількістю справ, що перебувають на розгляді ЄСПЛ, з 2014 р. Україна посідає перше місце. У 2011 р. загальна сума стягнень за рішеннями ЄСПЛ – 25 021 734,79 грн, у 2012 р. – 39 002 553,75 грн², а у 2017 р. у Державному бюджеті України було передбачено вже 650 млн. грн, спрямованих на виконання рішень ЄСПЛ³. У такий спосіб відповідальність за допущені правопорушення владними учасниками кримінального провадження перекладається на вітчизняних платників податків. За інформацією экс-заступника Генерального прокурора України О. Баганця протягом 2017 р. було виправдано як мінімум 431 особу, з яких щонайменше 81 трималася під вартою незаконно. За відсутністю події та складу злочину, а також недостатністю доказів вини підозрюваних слідчими всіх правоохоронних органів було закрито 761 673 кримінальних провадження. Фактично незаконно

² Ігор Головань, 'Не несуть ніякої відповідальності 3. Страшна таємниця Мініюсту' *Українська правда_Блоги* (04 травня 2016). <http://blogs.pravda.com.ua/authors/golovan/5729c207c2442/view_print/> (дата звернення: 30.08.2018).

³ Наталія Бернацька, 'Мініюст знайшов механізм виконання рішення ЄСПЛ у справі "Бурмич та інші проти України"' *Міністерство юстиції України* (19 квітня 2018). <<https://minjust.gov.ua/news/ministry/nataliya-bernatska-minyust-znayshov-mehanizm-vikonannya-rishennya-espl-u-spravi-burmich-ta-inshi-proti-ukraini>> (дата звернення: 30.08.2018).

на стадії досудового розслідування затримувалося без дозволу суду як мінімум 5 тисяч осіб, які в подальшому були звільнені з-під варті⁴.

Незважаючи на таку невтішну статистику, до громадськості не доводяться відомості про факти відповідальності держави і посадовців за незаконне кримінальне переслідування невинних і поновлення у правах і становищі потерпілих.

Ідея відповідальності держави перед людиною в основному досліджується в загальній теорії права, і меншою мірою – у галузевих юридичних науках. Значний внесок у її розвиток зробили українські вчені: Ю. Баулін, В. Гришук, О. Дашковська, Н. Іванчук, Н. Оніщенко, П. Рабінович, О. Петришин, О. Скакун, Ю. Шемшученко, М. Шумило та інші.

Метою дослідження є доктринальне обґрунтування теоретичних положень про державу як юридичну особу публічного права і її юридичну відповідальність перед людиною у кримінальному процесі та їх реалізація у відповідному законодавстві.

Проблема юридичної відповідальності держави перед людиною у вітчизняному кримінальному процесі є малодослідженою і складною. Її правосуб'єктність в основному розглядається у загальній теорії права в контексті її суверенітету, правовідносин на міжнародно-правовій арені з іншими державами чи взаємовідносин з громадянським суспільством, політичними партіями, громадськими організаціями, бізнесом і в останню чергу – з людиною. Тому держава насамперед розглядається як суб'єкт конституційної⁵ чи міжнародно-правової⁶ відповідальності. Деякі науковці вважають, що відповідальність держави перед людиною є соціальною, як складова соціальної держави⁷, або політичною⁸, які зазвичай не мають ознак юридичної відповідальності, оскільки за порушення норм Конституції України передбачена кримінальна, адміністративна чи цивільно-правова відповідальність. У такий спосіб невинувато ототожнюється юридична відповідальність з політичною чи соціальною, надаючи їм роль родової ознаки. Охарактеризувати ці види відповідальності юридичними категоріями практично неможливо, вони залишаються в царині популізму, оскільки, на відміну від юридичної відповідальності, у них відсутній механізм реалізації. У теорії нерідко

⁴ Олексій Баганець, 'Стан дотримання конституційних прав громадян під час досудового розслідування' (29 вересня-4 жовтня 2018) 39 *Юридичний вісник України* 5.

⁵ Аліна Червяцова, 'Конституційно-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності: теоретико-правовий аспект' (автореф дис канд юрид наук, Нац ун-т внутр справ 2004) 18.

⁶ Латіф Гусейнов, 'Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини' (автореф дис д-ра юрид наук, Ін-т держ і права ім. В.М. Корецького НАН України 2000) 36.

⁷ Ілля Савченко, 'Соціальна відповідальність органів державної влади в умовах розбудови соціальної держави' (автореф дис канд наук з держ. управління, Харківський регіон. ін-т держ управління Нац акад держ управління при Президентові України 2007) 15.

⁸ Андрей Агаджанов, 'Юридическая ответственность государства как гарантия законности: проблемы теории и практики в Российской Федерации' (дис канд юрид наук, Южно-Уральский гос ун-т 2006) 83.

ототожнюють державу з державними органами та посадовими особами державних органів. Проте вони мають різні юридичні статуси. Дійсно, державні органи та їх посадові особи у сфері кримінального судочинства діють від імені держави, реалізують кримінально-процесуальну політику держави, є її представниками, фактично діють на засадах *alter ego* – доктрині другого я. По суті держава від імені суспільства на договірних засадах наймає працівника для виконання відповідних функцій і несе за це відповідальність. На жаль, посадовці далеко не завжди дотримуються своїх зобов'язань і порушують приписи законів. Тому за вчинення таких правопорушень відповідальна держава. Власне про це свідчить практика ЄСПЛ, коли справи за позовами осіб відкриваються саме проти держави.

Правовий феномен юридичної відповідальності держави перед людиною нерідко визначається лише через принцип взаємної відповідальності держави та особи⁹; як характерна ознака правової держави¹⁰; юридичний обов'язок держави, її органів та посадових осіб¹¹; відповідальність законодавчої, виконавчої, судової та муніципальної влади¹², що в цілому не вирішує означену проблему, а лише окреслює окремі її грані на рівні загальної теорії права. У цивілістичній літературі держава як юридична особа публічного права переважно досліджується як суб'єкт майнових відносин. Відсутність фундаментальних досліджень у вітчизняній юридичній науці про відповідальність держави перед людиною пояснюється наслідками нашого історичного минулого. Теоретики права, характеризуючи вчення про модель “розуміння – поведінка”, звертають увагу на феномен “м'якого права”. Його сила полягає в традиціях, звичках. Відтак стереотипи старого консервативного мислення піддаються надто повільній корекції. Тому значний вплив на правознавців й понині чинять радянські постулати примату держави над людиною, пріоритету публічного (державного) інтересу над приватним. Радянське законодавство не визнавало суб'єктом правовідносин відповідальності саму державу, а лише її органи та посадових осіб, рішення, дії чи бездіяльність яких неможливо було оскаржити в звичайному порядку, а лише в порядку виключного провадження, та й то зі значними обмеженнями у самому

⁹ Наталія Іванчук, ‘Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної української держави’ (автореф дис канд юрид наук, Київський нац ун-т внутр справ 2007) 19; Сергей Поляков, ‘Принципы взаимной ответственности государства и личности: теоретико-правовые и прикладные аспекты’ (дис д-ра юрид наук, Нижегородская акад МВД 2011) 472; Ольга Черепанова, ‘Реализация принципа взаимной ответственности государства и личности (вопросы теории)’ (автореф дис канд юрид наук, Акад управління МВД 2012) 27.

¹⁰ В Середюк, ‘Відповідальність держави як елемент поняття “правова держава”’ (2015) 1 Часопис Київського ун-ту права 42.

¹¹ Вера Романова, ‘Юридическая ответственность государства’ (автореф дис канд юрид наук, Казанский гос ун-т 2007) 6-7.

¹² Р Хачатуров и другие, ‘Юридическая ответственность: философский, социологический, психологический и межотраслевой аспекты’ (Юрлитинформ 2017) 522-567.

предметі позову. Відповідачем виступала не держава, а її органи та посадові особи, оскільки вважалося, що соціалістична держава не може порушувати права і свободи людини. Авторитет держави не міг ставитися під сумнів, держава була ціллю, а не засобом реалізації прав людини, засобом була сама людина. А тому наукові дослідження з проблем відповідальності держави перед людиною визнавалися “неактуальними”, “шкідливими” для радянського устрою, а власне порушення цього питання в науці могло бути небезпечним для самого дослідника.

Професор Л. Бойцова з цього приводу зазначає, що могутня державна влада до цього часу користується імунітетом від відповідальності у випадках неправомірних дій службовців у сфері адміністративного управління і в багатьох випадках несправедливого кримінального переслідування. Незважаючи на публічне проголошення дотримання державою міжнародних стандартів у гуманітарній сфері, особисті і громадянські права людини захищаються явно недостатньо. Причини полягають насамперед у недостатній стурбованості політиків, юристів розробкою механізмів залучення держави і її структур до відповідальності (хоча, безсумнівно, захопленість макропроблемами соціального і політичного порядку заступає індивідуальні інтереси). Сучасне відношення “безвідповідальних” держави та чиновника до громадянина – це спадщина від адміністративно-командних методів управління в державі та суспільстві¹³.

Зазначені чинники спричинили відсутність наукових розвідок про державу як публічно-правове утворення, що має статус юридичної особи у сфері публічних відносин, зокрема й у кримінально-процесуальній діяльності. Тому залишаються малодослідженими правові форми взаємин держави, її органів та посадових осіб з людиною у кримінальному провадженні. Наявний теоретичний вакуум не сприяє належному напрацюванню доступних й ефективних правових механізмів персональної юридичної відповідальності суб'єктів владних повноважень у кримінальному процесі перед державою за неналежне виконання своїх публічно-правових обов'язків. Як наслідок – у чинному законодавстві дотепер відсутня систематизація і диференціація кримінально-процесуальних правопорушень залежно від суспільної небезпеки і наслідків для прав людини та індивідуалізація відповідальності за їх вчинення.

Тому, на основі аналізу існуючої конкретної ситуації в царині юридичної вітчизняної науки, академіки Н. Оніщенко та О. Скакун відноси-

¹³ Л. Бойцова, ‘Ответственность государства за ошибки правосудия в англо-американском праве’ (1997) 1 Правоведение 132.

ни “держава – людина” зводять до різнополярних загальних концепцій, які відображають дві моделі ціннісних відносин між державою та людиною, залежно від призначення держави для суспільства і людини та її можливостей реалізації своїх суб'єктивних прав:

- 1) індивідуалістична, особистісна, гуманістична (природно-правова). Вона впливає із розуміння особи як цілі, держави – як засобу досягнення мети. Автори концепції виходять з того, що права належать людині від природи. Людина має їх незалежно від держави, і ці права є невід'ємними. Завдання держави і суспільства полягає у тому, щоб дотримуватися цих прав, не допустити їх порушення, створити умови для їх реалізації. Конкретний зміст і обсяг прав змінюються і розширюються з розвитком суспільства, самі ж фундаментальні права залишаються незмінними;
- 2) державна, етатична (позитивістська). Впливає із розуміння держави як мети. Людина права отримує від суспільства і держави, природа цих прав патерналістська. Суть полягає у тому, що держава – джерело і гарант прав людини завдяки закріпленню їх у законі; право і закон мають низку істотних відмінностей; права особи змінюються залежно від державної доцільності та можливості¹⁴.

На думку авторів етатичної концепції, правовідносини “держава – людина”, її суб'єкти є умовно рівноправними сторонами, незалежно від законодавчого урегулювання взаємних прав та обов'язків і наявності задекларованого принципу “взаємної відповідальності”. Їх рівність є правовою фікцією, оскільки людина у правовідносинах з державою завжди є “слабшою стороною”, їй надано право на асиметричні правові засоби захисту своїх прав, наприклад право на звернення до ЄСПЛ, держава ж має достатні власні внутрішні засоби захисту своїх прав та інтересів. Прибічники теорії позитивної юридичної відповідальності намагаються створити модель “законослухняного громадянина” без урахування відповідальності самої держави, указуючи, що ‘в ідеалі правовий інститут юридичної відповідальності повинен орієнтуватися на внутрішній світ людини, у сфері розуму, волі, почуттів, людської гідності та честі’¹⁵. Так, знаний вчений початку минулого століття професор М. Коркунов зазначав, що ‘державна влада, озброєна силою примусу, покликана турбуватися про дотримання юридичних обов'язків і лише їх одних. У сферу моральних обов'язків державна влада не повинна втручатися’. Далі ним

¹⁴ Н Оніщенко (ред), *Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах* (Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України 2009) 102.

¹⁵ Віталій Сорокин, *Юридическая ответственность: духовно-нравственный подход* (Юрлитинформ 2018) 128.

наголошено, що ‘юридичні норми регулюють тільки одну зовнішню сторону людських дій і опираються у своєму здійсненні на примус’¹⁶.

При такій конструкції взаємин держави та особи тягар відновлення своїх прав лежить на людині, коли кожен сам повинен турбуватися про свої інтереси. Як говорили древні римляни: *Vigilantibus leges sunt scriptae* – “Закони написані для пильних”.

Гуманістичні (природньо-правові) наукові концепції відповідальності держави перед особою у кримінальному судочинстві почали активно формуватися у ХІХ – на початку ХХ ст. у Західній Європі. Вони обґрунтовувалися з позиції публічного й приватного права. У ході дискусії перевагу отримала концепція публічно-правового спрямування, що знайшло підтвердження у прийнятті відповідних законів у Данії, Норвегії, Німеччині, Португалії, Франції, Швеції, Швейцарії, а пізніше – у Великій Британії та США. Слід відзначити, що концепція публічно-правової відповідальності держави відповідає сучасним уявленням про її призначення, виключає усі можливі випадки залишення людини на одинці зі своїми проблемами, пов’язаними з порушенням її прав з боку суб’єктів владних повноважень. Переконливою є теза про те, що ‘не існує приватноправової відповідальності. Усе право і вся юридична відповідальність мають публічно-правовий характер’¹⁷.

Сучасні європейські правові системи переважно визнають рівноправні відносини “держава – людина”, держава виступає суб’єктом права та юридичної відповідальності перед людиною, суспільством, що утверджує, гарантує та забезпечує дотримання прав людини, а в разі їх порушення – відновлює їх та відшкодовує свою провину. Євроінтеграційні прагнення України зумовлюють приведення вітчизняної практики, законодавства до європейських стандартів судочинства, зміни парадигми праворозуміння та правосвідомості, ролі держави у правовідносинах з людиною. На цьому шляху постає низка об’єктивних і суб’єктивних труднощів. Ситуація склалася так, що правові та судові реформи засвідчили їх очевидну неефективність, зневіру суспільства у призначення державних інституцій. Це зумовлено, на нашу думку, політичною нестабільністю, серйозними перекосами у публічній діяльності владних еліт, які державу розглядають передусім як бренд власних політичних та економічних амбіцій, а не як політико-територіальну організацію суспільства, з обов’язком задоволення усіх його потреб та потреб кожної людини. Зараз склалося так, що у європейських країнах посади публічної служби – це певний суспільний “тягар” зі служінням суспільству, людям,

¹⁶ Николай Коркунов, *Лекции по общей теории права* (РОССПЭН 2010) 100.

¹⁷ Рудольф Хачатуров и Дмитрий Липинский, *Общая теория юридической ответственности* (Юрид. центр Пресс 2007) 546.

а у пострадянських державах – це здебільшого узаконені привілеї, імунітети, часто – джерело незаконного збагачення та безвідповідальності.

Очевидно, цим і пояснюється, що окремі працівники правоохоронних органів у правовідносинах з людиною не усвідомлюють того, що вони представляють державу як публічно-правову інституцію, похідну від людини, а порушуючи законодавство – не виконують свій конституційно-правовий обов'язок діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та Законами України. Наразі спеціальні державні органи і посадові особи у кримінальному процесі мають діяти згідно з встановленим державою процесуальним порядком. Відхилення від нього є підставою для права особи вимагати від держави правильного застосування законодавства і відшкодування завданих їй збитків. Відтак можна говорити про існування двох типів правовідносин між державою та людиною у сфері кримінально-процесуальної діяльності. Це правовідносини, які виникають і розвиваються відповідно до волі держави, вираженої в кримінально-процесуальному законодавстві. Вони є своєрідним стандартом, якого зобов'язані дотримуватися правозастосовники. Крім зазначених, при порушенні встановленого законом порядку кримінального провадження виникають аномальні правовідносини деліктної відповідальності, які завжди персоніфіковані і мають конкретних суб'єктів. Держава як публічно-правове утворення надає їм повноваження і відповідає за їхні дії. Це пояснюється тим, що держава має більш широкі можливості, ніж будь-який інший орган, для поновлення попереднього становища потерпілого, особливо у тих випадках, коли таке поновлення виходить за межі виплат грошового відшкодування (поновлення житлових, трудових, пенсійних та інших прав). Позитивним у цьому вбачається обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану фізичній особі, у повному обсязі незалежно від вини посадових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Держава несе юридичну відповідальність, яка по суті є штрафною (компенсаційною) та правопоновлювальною. Специфіка правовідносин відповідальності між державою і людиною полягає в тому, що причинний зв'язок між незаконними діями органів кримінального переслідування і відшкодуванням шкоди має нормативний характер, відповідальний суб'єкт (держава) раніше визначений нормою права, тому немає потреби вказувати посадову особу, що завдала шкоду. Винуватість не вимагає доказування і вважається існуючою з моменту винесення рішення органу про закриття кримінальної справи за відновлювальними підставами чи ухвалення виправдувального вироку. Тому, на нашу думку, непродуктивними є теоретичні конструкції про

вину держави. Така відповідальність є об'єктивною. Провина держави для її юридичної відповідальності опосередкована її позитивними та негативними зобов'язаннями. У разі необґрунтованого кримінального переслідування особа незаконно обмежується в користуванні закріпленими в Конституції України правами. За таких обставин держава порушила свої зобов'язання і завдала громадянину шкоди. Тому вона зобов'язана її відшкодувати. Але при цьому держава не є правопорушником, інакше вона суперечила б сама собі. Правопорушення вчиняють посадові особи, які порушують приписи законів. З огляду на таке вважаємо за можливе говорити про відповідальність держави за дії її винуватих посадовців. Крім цього, держава несе відповідальність за ризики помилок добросовісних правозастосовників у зв'язку з труднощами у доказуванні фактів і обставин кримінальних правопорушень. У разі наявності таких специфічних обставин треба набратися мужності і визнати існування відповідальності без вини. Відомий французький юрист Л. Дюгі ще на початку ХХ ст. виключав вину держави як підставу для її відповідальності. Він, зокрема, писав: 'Держава не може бути винною. Необхідно, щоб вина існувала з боку осіб, що діяли від її імені й за рахунок держави'¹⁸. Однак це не означає, що правопорушники мають імунітет від відповідальності. Відповідно до ч. 3 ст. 1191 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України):

Держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, має право зворотної вимоги (регресу) до цієї особи тільки у разі встановлення в її діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вирокіом суду щодо неї, який набрав законної сили¹⁹.

Провина посадової особи, у разі настання її юридичної відповідальності, визначається через систему норм національного кримінального, адміністративного, цивільного чи статутного (дисциплінарного) законодавства. І при наявності вини посадових осіб останні підлягають відповідному виду юридичної відповідальності.

Таким чином, відповідальність держави перед своїми громадянами виражається через систему двосторонніх зв'язків за схемою: держава відповідає перед людиною, а перед державою відповідає посадова особа, яка виконує функції держави, за неналежне їх виконання. Завдяки цьому

¹⁸ Леон Дюгі, *Конституционное право. Общая теория государства* (Тип-фия издт-ва И.Д.Сытина 1908) 939.

¹⁹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

правовому механізму відповідальності гарантується і спрощується поновлення порушених прав особи. Тягар компенсації при безпосередньому відшкодуванні лягає на все суспільство, платоспроможність якого є реальною, а не на окрему посадову особу. У такий спосіб держава насамперед захищає потерпілого від незаконного кримінального переслідування.

Професор М. Шумило, співавтор цієї публікації, пропонував закріпити в числі принципів кримінального процесу принцип відповідальності держави перед особою у кримінальному судочинстві, посилаючись на його конституційне походження²⁰.

У 2014 р. Голова Конституційного Суду України академік Ю. Баулін у своєму виступі окреслив загальні положення принципу відповідальності держави перед людиною, а саме:

Конституційний Суд також наголосив, що Конституція закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави. Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового (в даному випадку – конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків²¹.

Цей принцип у юридичній літературі з кримінального процесу окремо не виділяється, хоча для своєї правової легітимності має достатнє правове підґрунтя та великий суспільний запит. Одним із перших законів України, в якому чітко обґрунтовується принцип відповідальності держави перед особою, був Закон України “Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років”²². Ця ідея також проголошена і в Законі України “Про порядок відшкодування шкоди громадянинові, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду” (далі – Закон № 266/94-ВР)²³. Важливо те, що принцип

²⁰ М Шумило, ‘Про принцип відповідальності держави перед особою у кримінальному судочинстві’ (2010) 2 Часопис Нац ун-ту “Острозька академія” Право 1.

²¹ Розвиток конституційної доктрини української держави в рішеннях Конституційного Суду України: виступ доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України, Голови Конституційного Суду України Бауліна Ю. В., Київ, 24 червня 2014 р. <www.ccu.gov.ua/sites/default/files/.../Baulin%20vystup.doc> дата звернення 30.08.2018.

²² Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років: Закон України від 17 квітня 1991 р. № 962-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12/ed20181011> (дата звернення 30.08.2018).

²³ Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01 грудня 1994 р. № 266/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. Ст. 1.

відповідальності держави перед особою закріплений у ст. 3 Конституції України, в якій задекларовано, що ‘Держава відповідає перед людиною за свою діяльність’²⁴. Це положення, у свою чергу, конкретизується в інших положеннях Конституції та Законів України. Принаймні у ст. 56 Конституції України визначено, що:

Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.²⁵

У ст. 62 Конституції України цей принцип конкретизовано стосовно сфери кримінального судочинства, в якій вказується, що у разі відміни вироку суду як неправомірного ‘державна відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням’²⁶. Це означає, що держава позбавилася імунітету безвідповідальності перед особою і зобов’язалася забезпечити торжество права, вимогам якого зобов’язана підкорятися. Наявність цих конституційних положень вимагає приведення у відповідність галузевого законодавства. У цьому контексті це стосується Закону № 266/94-ВР²⁷. Він не повною мірою відповідає вимогам Конституції України. Процесуальний порядок відшкодування (компенсації) завданої шкоди ускладнений і заформалізований. Його зміст потребує зміни ідеології і механізмів відшкодування потерпілим завданої шкоди та поновлення в правах. Так, згідно з приписами згаданого закону відшкодування завданої шкоди і поновлення в обмежених правах залежить від волі особи, щодо якої вчинені незаконні дії. На нашу думку, цивільно-правова процедура для публічно-правових відносин не є прийнятною, оскільки вона, як відомо, характеризується ініціативою сторін і позовною формою реалізації прав. Крім того, запропонований законодавчий механізм не враховує психологічних, моральних і фізичних травм, які завдаються особі в результаті необґрунтованого кримінального переслідування. Опитування реабілітованих демонструє, що більшість із них не бажає зустрічатися з колишніми ‘інквізиторами’, оскільки втратила віру в законність і справедливість. Така конструкція є алогічною: ініціативу у відшкодуванні завданих збитків має подавати орган, який їх завдав, виражаючи у такий спосіб покаяння за вчинені правопорушення.

²⁴ Конституція України (н 1).

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду (н 23).

Правильно стверджує В. Чиркін, що ‘<...> відповідальність юридичних осіб публічного права має не приватноправовий, а публічно-правовий характер’²⁸. На жаль, у чинному вітчизняному законодавстві інститут відповідальності держави перед людиною у кримінальному процесі недопрацьований і “розквартирований” у розрізних законодавчих актах. Так, реабілітація як форма відповідальності держави перед особою регулюється окремим Законом № 266/94-ВР. Крім того, ст. 130 чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) містить відсылку на норму, у якій вказується, що:

Шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.²⁹

Водночас у ст. 1176 ЦК України “Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду”³⁰ по суті повторюються окремі положення Закону № 266/94-ВР³¹ та ст. 130 КПК України³². Таке міжгалузеве розміщення норм законодавства ускладнює їх застосування і створює умови для сумнівів у публічній правовій природі цього інституту. На наше переконання, він є комплексним правовим утворенням, у якому домінують публічно-правові норми. Тому кримінально-процесуальна проблема має вирішуватися кримінально-процесуальними засобами і в кримінальному процесі. Відтак правила, які визначають підстави завдання шкоди, обсяг і порядок її відшкодування, повинні мати імперативний характер і реалізовуватися в сфері кримінально-процесуальних відносин з доповненням КПК України розділом “Реабілітація”.

Іншою групою людей, які мають право на відшкодування шкоди за рахунок держави, є потерпілі від кримінальних правопорушень. У п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК України визначено право потерпілого ‘на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом’³³. Конкретизується це положення у ст. 1177 ЦК України

²⁸ Вениамин Чиркин, *Юридическое лицо публичного права* (Норма 2007) 219.

²⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

³⁰ Цивільний кодекс України (н 19).

³¹ Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду (н 23).

³² Кримінальний процесуальний кодекс України (н 29).

³³ Там само.

у першій редакції від 16 січня 2003 р.: “Відшкодування майнової шкоди фізичній особі, яка потерпіла від злочину”, й визначає що:

1. Майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину, відшкодовується державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною.
2. Умови та порядок відшкодування майнової шкоди, завданої майну фізичної особи, яка потерпіла від злочину, встановлюються законом.³⁴

Метою наведеної редакції цієї статті ЦК України було відновлення майнових прав потерпілого за рахунок держави при невстановленні органами досудового розслідування особи, яка вчинила злочин, тобто неспроможності державного органу виконати завдання кримінального судочинства. По духу така редакція статті ЦК України відповідала положенням Європейської конвенції щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів 1983 р.³⁵, яка після підписання у 2005 р. остаточно Україною не ратифікована. На жаль, людиноцентристська позиція законодавця залишилася декларативною, оскільки спеціального закону, який би визначав умови та порядок такого відшкодування, не прийнято. Проте проект Закону України “Щодо надання державою спеціального соціального статусу потерпілим від особливо тяжких злочинів та відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди вказаним особам, із обов’язковим відшкодуванням відшкодування державі засудженими понесених витрат” за реєстраційним номером 3841 від 29.01.2016 р. міститься на сайті Верховної Ради України³⁶. Основна проблема відсутності цього закону прагматична – недостатнє фінансування. За попередніми підрахунками радників Консультативної місії Європейського Союзу із правової реформи, мінімальна сума для впровадження державного механізму компенсації становитиме приблизно 200–300 млн грн на рік. Тим часом понад 10 тис. потерпілих від насильницьких злочинів щороку залишаються без державної підтримки³⁷.

Висновки. На основі проведеного дослідження вважаємо, що існує нагальна потреба:

³⁴ Цивільний кодекс України (н 19).

³⁵ Европейская конвенция по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений (ETS № 116). Страсбург, 24 ноября 1983 года. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319> дата звернення 30.08.2018.

³⁶ Щодо надання державою спеціального соціального статусу потерпілим від особливо тяжких злочинів та відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди вказаним особам, із обов’язковим відшкодуванням відшкодування державі засудженими понесених витрат: проект Закону України № 3841 від 29.01.2016 року <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57967> дата звернення 30.08.2018.

³⁷ Вероніка Крісткова та Вадим Човган, ‘Хто і як має компенсувати шкоду потерпілим від злочинів на ґрунті насилля’ *Українська правда Життя* (23 Жовтень 2017) <<https://life.pravda.com.ua/health/2017/10/23/227061/>> дата звернення 30.08.2018.

1) у розробленні цілісної наукової доктрини про юридичну відповідальність держави перед особою з урахуванням її особливостей у кримінальному процесі, що має публічно-правову природу;

2) на цій основі базового закону “Про відповідальність держави за шкоду, завдану людині”, у якому передбачити загальні засади та правові механізми відшкодування незаконно завданої шкоди людині у сферах державної діяльності;

3) у включенні до числа засад кримінального процесу “Відповідальність держави перед людиною у кримінальному провадженні”, відповідно до якої держава несе відповідальність перед особою за шкоду, завдану незаконними діями і рішеннями владних суб'єктів кримінального провадження, які при встановленні винуватості притягуються до відповідальності перед державою в порядку регресу;

4) у закріпленні в КПК України умов і порядку прав реабілітації як форм реалізації юридичної відповідальності держави перед людиною у кримінальному процесі;

5) у розробленні системи складів кримінально-процесуальних правопорушень суб'єктів владних повноважень кримінального процесу з метою індивідуалізації їх юридичної відповідальності.

Це дасть можливість усунути декларативність окремих положень законодавства та запровадити ефективний механізм захисту прав осіб, яким незаконно завдана шкода діями і рішеннями державних чиновників.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Evropejskaja konvencija po vozmeshheniju ushherba zhertvam nasil'stvennyh prestuplenij [European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes] (ETS № 116). Strasburg, 24 nojabrja 1983 g. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319 accessed 30 August 2018 (in Russian).
2. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141 (in Ukrainian).
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Code of Criminal Procedure of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. St. 88 (in Ukrainian).
4. Pro poriadok vidshkoduvannia shkody, zavdanoi hromadianynovi nezakonnymy diiamy orhaniv, shcho zdiisniuiut operatyvno-rozshukovu diialnist, orhaniv dosudovoho rozsliduvannia, prokuratury i sudu [On the Procedure for Indemnification of Damage Caused to a Citizen by Unlawful Actions of Bodies Conducting Operational Investigative Activities, Bodies of Pre-Trial Investigation, Prosecution and Court]: Zakon Ukrainy

- [the Law of Ukraine] vid 1 hrudnia 1994 r. № 266/94-BP. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1995. № 1. St. 1 (in Ukrainian).
5. On Rehabilitation of Victims of Repressions of the Communist Totalitarian Regime in 1917-1991: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 17 kvitnia 1991 p. № 962-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12/ed20181011> (accessed 30 August 2018) (in Ukrainian).
  6. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. №№ 40–44. St. 356 (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

7. Chirkin V, *Juridicheskoe lico publichnogo prava [Legal Entity under Public Law]* (Norma 2007) (in Russian).
8. Džugi L, *Konstitucionnoe pravo. Obshhaja teorija gosudarstva [Constitutional Law. General Theory of State]* (Tip-fija izdt-va I.D.Sytina 1908) (in Russian).
9. Hachaturov R i Lipinskij D, *Obshhaja teorija juridicheskoy otvetstvennosti [General Theory of Legal Responsibility]* (Jurid. centr Press 2007) (in Russian).
10. Korkunov N, *Lekcii po obshhej teorii prava [Lectures on General Theory of Law]* (ROSSPJeN 2010) (in Russian).
11. Sorokin V, *Juridicheskaja otvetstvennost': duhovno-nravstvennyj podhod [Legal Responsibility: Spiritual and Moral Approach]* (Jurlitinform 2018) (in Russian).

Edited books

12. Hachaturov R i drugie, *Juridicheskaja otvetstvennost': filosofskij, sociologicheskij, psihologicheskij i mezhotraslevoj aspekty [Legal Responsibility: Philosophical, Sociological, Psychological and Intersectoral Aspects]* (Jurlitinform 2017) (in Russian).
13. Onishchenko N (red), *Instytut yurydychnoi vidpovidalnosti u demokratychnykh pravovykh systemakh [Legal Responsibility Institute in Democratic Legal Systems]* (In-t derzhavy i prava im V M Koretskoho NAN Ukrainy 2009) (in Ukrainian).

Journal articles

14. Bojcova L, 'Otvetstvennost' gosudarstva za oshibki pravosudija v anglo-amerikanskom prave' ['Responsibility of the State for the Miscarriage of Justice in Anglo-American Law'] (1997) 1 Pravovedenie 132 (in Russian).
15. Seredjuk V, 'Vidpovidal'nist' derzhavy jak element ponjattja "pravova derzhava"' ['Responsibility of the State as an Element of the Rule-of-Law State Concept'] (2015) 1 Chasopis Kiivs'kogo un-tu prava 42 (in Ukrainian).
16. Shumylo M, 'Pro pryntsyyp vidpovidalnosti derzhavy pered osoboju u kryminalnomu sudochynstvi' ['On the Principle of the State's Responsibility to an Individual in Criminal Proceedings'] (2010) 2 Chasopys Nats un-tu "Ostrozka akademiia" Pravo 1 (in Ukrainian).

Thesis abstracts

17. Cherepanova O, 'Realizacija principa vzaimnoj otvetstvennosti gosudarstva i lichnosti (voprosy teorii)' ['Implementation of the Principle of Mutual Responsibility of the State and a Person (Theory)'] (avtoref dis kand jurid nauk, Akad upravlenija MVD 2012) (in Russian).
18. Cherviatsova A, 'Konstytutsiino-pravova vidpovidalnist v systemi vydiv yurydychnoi vidpovidalnosti: teoretyko-pravovy aspekt' ['Responsibility under Constitutional Law

- in the System of Legal Responsibility Types: a Theoretical Legal Aspect'] (avtoref dys kand yuryd nauk, Nats un-t vnutr sprav 2004) (in Ukrainian).
19. Huseinov L, 'Vidpovidalnist derzhav za porushennia mizhnarodnykh zobov'iazan u haluzi prav liudyny' ['Responsibility of the States for Breach of International Human Rights Commitments'] (avtoref dys d-ra yuryd nauk, In-t derzh i prava im V M Koretskoho NAN Ukrainy 2000) (in Ukrainian).
  20. Ivanchuk N, 'Vzaiemna vidpovidalnist osoby i derzhavy v konteksti rozbudovy suchasnoi ukrainskoi derzhavy' ['Mutual Responsibility of an Individual and the State in the Context of Development of the Modern Ukrainian State'] (avtoref dys kand yuryd nauk, Kyivskiy nats un-t vnutr sprav 2007) (in Ukrainian).
  21. Romanova V, 'Juridicheskaja otvetstvennost' gosudarstva' ['Legal Responsibility of the State'] (avtoref dis kand jurid nauk, Kazanskij gos un-t 2007) (in Russian).
  22. Savchenko I, 'Sotsialna vidpovidalnist orhaniv derzhavnoi vlady v umovakh rozbudovy sotsialnoi derzhavy' ['Social Responsibility of Public Authorities in the Context of Development of the Social State'] (avtoref dys kand nauk z derzh. upravlinnia, Kharkivskiy rehion. in-t derzh upravlinnia Nats akad derzh upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy 2007) (in Ukrainian).

Dissertations

23. Agadzhyanov A, 'Juridicheskaja otvetstvennost' gosudarstva kak garantija zakonnosti: problemy teorii i praktiki v Rossijskoj Federacii' ['Legal Responsibility of the State as a Guarantee of Legality: Issues of Theory and Practice in the Russian Federation'] (dis kand jurid nauk, Juzhno-Ural'skij gos un-t 2006) (in Russian).
24. Poljakov C, 'Princip vzaimnoj otvetstvennosti gosudarstva i lichnosti: teoretiko-pravovye i prikladnye aspekty' ['Principle of Mutual Responsibility of the State and a Person: Theoretical, Legal and Application Aspects'] (dis d-ra jurid nauk, Nizhegorodskaja akad MVD 2011) (in Russian).

Newspaper articles

25. Bahanets O, 'Stan dotrymanna konstytutsiinykh prav hromadian pid chas dosudovoho rozsliduvannia' ['The State of Compliance with the Constitutional Rights of Citizens during Pre-Trial Investigation'] *Yurydychnyi visnyk Ukrainy* (Kyiv, № 39 (1212) 29 veresnia-4 zhovtnia 2018) 5 (in Ukrainian).

Websites

26. Bernatska N, 'Miniust znaishov mekhanizm vykonannia rishennia YeSPL u spravi "Burmych ta inshi proty Ukrainy"' ['The Ministry of Justice Has Found a Mechanism to Execute the ECHR Judgment in Case of Burmych and Others vs. Ukraine'] Ministerstvo yustytzii Ukrainy (19 Kviten 2018) <https://lb.ua/news/2018/04/19/395627_ya_vvazhayu_shcho_tsvk_mozhe_radikalno.html> accessed 30 August 2018 (in Ukrainian).
27. Holovan I, 'Ne nesut niiakoi vidpovidalnosti 3. Strashna taiemnytsia Miniustu' Ukrainy pravda_Blohy ['Bear No Responsibility 3. The Terrible Secret of the Justice Ministry'] (04 Traven 2016) <http://blogs.pravda.com.ua/authors/golovan/5729c207c2442/view_print/> accessed 30 August 2018 (in Ukrainian).
28. Kristkova V ta Chovhan V, 'Khto i yak maie kompensuvaty shkodou poterpylym vid zlochyniv na grunti nasyllia' ['Who and How Should Compensate the Damage to Victims of Violent Crimes'] *Ukrainska pravda_Zhyttia* (23 Zhovten 2017) <<https://life.pravda.com.ua/health/2017/10/23/227061/>> accessed 30 August 2018 (in Ukrainian).
29. Rozvytok konstytutsiinoi doktryny ukrainskoi derzhavy v rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Development of the Constitutional Doctrine of the Ukrainian State in

the Decisions of the Constitutional Court of Ukraine]: vystup doktora yurydychnykh nauk, profesora, akademika NAPrN Ukrainy, Holovy Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Baulina Yu.V., Kyiv, 24 chervnia 2014 roku <www.ccu.gov.ua/sites/default/files/.../Baulin%20vystup.doc> accessed 30 August 2018 (in Ukrainian).

30. Shchodo nadання derzhavoiu spetsialnoho sotsialnoho statusu poterpilym vid osoblyvo tiazhkykh zlochniv ta vidshkoduvannia za rakhunok derzhavy materialnoi ta moralnoi shkody vказanyм osobam, iz obov'iazkovym vidshkoduvanniam vidshkoduvannia derzhavi zasudzhenymy ponesenykh vytrat [On the Granting by the State of a Special Social Status to Victims of Particularly Serious Crimes and Indemnification of These Persons for Pecuniary and Moral Damage at the Expense of the State, with Mandatory Indemnification of the State by Convicted Persons for the Expenses Incurred]: proekt Zakonu Ukrainy [Draft Law of Ukraine] № 3841 vid 29.01.2016 roku <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57967> accessed 30 August 2018 (in Ukrainian).

Nikolai Shumylo
Aleksandr Andrushko

THE STATE AS A SUBJECT OF LEGAL RESPONSIBILITY TO AN INDIVIDUAL IN THE CRIMINAL PROCESS

ABSTRACT. The article focuses on the modern theoretical, statutory and regulatory, and pragmatic prerequisites for the doctrinal recognition of the State as a subject of legal responsibility to an individual in the criminal process.

The obligation of the State to be responsible to an individual for its actions is formulated in Article 3 of the Constitution of Ukraine; however, this issue is actually disregarded in scientific research: the theory of the State as a legal entity under public law is still underdeveloped, and thus there is no concept of legal responsibility of the State in general and in the criminal process in particular; and there is no elaboration of the theoretical model of the legal mechanism by which officials may be made responsible if they commit criminal procedural offenses, by recourse to the State. All this, as well as other issues, hinder the timely improvement of legislation and, consequently, complicate the implementation of the constitutional right of an individual to indemnification of the damage caused by the State's bodies and officials.

The purpose of the article is to provide a doctrinal rationale for the theoretical provisions of the State as a legal entity under public law and its legal responsibility to an individual in the criminal process, and their implementation in relevant legislation.

Based on the critical analysis of legislation and literary sources, the authors formulate the main theses of the article as follows:

the State as a legal entity under public law acts as a subject of law and legal responsibility to an individual, and this establishes, guarantees and ensures the observance of human rights, and if they are breached – reinstates them and indemnifies for its guilt;

legal responsibility of the rule-of-law State to an individual as a constitutional principle is not fully specified in the criminal procedural legislation;

legal responsibility has a public law nature, and therefore the initiative of indemnification for the damage caused by bodies and officials of the State should come, in the first place, from the subjects which caused the damage;

the State's responsibility to its citizens is realized through a system of bilateral legal relations according to the following scheme: the State is responsible to an individual, and an official vested with functional powers is responsible to the State in case of improper implementation of such powers.

Given the provisions presented in the article, the authors arrive at the conclusions that there is an urgent need to develop a holistic scientific doctrine of the State's legal responsibility to an individual, with due regard for its characteristics in the criminal process. This involves a scientific development of theoretical models of essential elements to offenses under criminal procedure law in accordance with their social danger and consequences for human rights, where such offences are committed by the subjects vested with power, for the sake of individualization of legal responsibility in criminal and administrative legislation. Based on the elaborated theoretical structure, the authors suggest that the comprehensive law "On Responsibility of the State for Damage Caused to an Individual" be adopted. Rehabilitation is the form via which the State's legal responsibility to an individual is implemented in the criminal process, and legislative provisions regarding rehabilitation should be enshrined in the CCrP of Ukraine.

This will allow to eliminate the declarative nature and uncertainty of some provisions of legislation and to introduce an efficient mechanism for the protection of human rights against the arbitrariness of public officials.

KEYWORDS: the State, legal responsibility of the State, criminal process, human rights, legal relations "the State – an individual", rehabilitation.